O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BADIIY MATNLAR ASOSIDA O‘QUVCHILARNING NUTQIY-KOMMUNIKATIV KO‘NIKMALARI VA MILLIY-MA’NAVIY DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISH

Boymurodova Nodirabegim Bahodir qizi

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada boshlang‘ich ta’limning o‘qish savodxonligi darslarida badiiy matnlar bilan ishlash orqali o‘quvchilarning nutqiy-kommunikativ ko‘nikmalari va milliy-ma’naviy dunyoqarashini rivojlantirishning nazariy hamda metodik asoslari yoritiladi. Matnni anglash, qahramon xatti-harakatini baholash, dalilga tayangan fikr bildirish, muloqot odobiga rioya qilish va milliy qadriyatlarni anglashga xizmat qiladigan topshiriqlar tizimi haqida ma’lumot keltirilgan.

Kalit so‘zlar: o‘qish savodxonligi, badiiy matn, nutqiy kompetensiya, kommunikativ ko‘nikma, milliy qadriyat, ma’naviy tarbiya, matn tahlili, tanqidiy fikrlash.

Abstract: The article examines ways to develop primary school pupils’ speech and communication skills and their national and spiritual worldview through literary texts in reading literacy lessons. It describes text selection criteria, interpretation of characters’ actions, dialogic activities, evidence-based discussion and formative assessment.

Key words: reading literacy, literary text, communicative skills, national values, moral education, text interpretation, critical thinking.

Аннотация: В статье рассматриваются методические возможности развития речевых и коммуникативных навыков, а также национально-духовного мировоззрения учащихся начальных классов на основе художественных текстов на уроках читательской грамотности.

Ключевые слова: читательская грамотность, художественный текст, коммуникативные навыки, национальные ценности, духовно-нравственное воспитание, анализ текста.

Kirish. O‘qish savodxonligi darslarida badiiy matnni tushunish va uning tarbiyaviy imkoniyatlarini ochib berish boshlang‘ich ta’limning muhim metodik vazifalaridan biridir.

O‘qish savodxonligi darslarida badiiy matnlardan foydalanish o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini o‘stirish, muloqot madaniyatini shakllantirish hamda milliy-ma’naviy dunyoqarashini yuksaltirishda asosiy vosita hisoblanadi. Boshlang‘ich ta’limda o‘qish savodxonligi faqat ravon va to‘g‘ri o‘qish bilan cheklanmaydi. O‘quvchi matndan axborot topishi, ma’lumotlarni o‘zaro bog‘lashi, muallif fikrini anglab, o‘z xulosasini asoslay olishi muhimdir. Shu jarayonda badiiy matn bolaning hissiy tajribasi, til boyligi va ijtimoiy munosabatlar haqidagi tasavvurlarini boyituvchi ta’limiy vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Badiiy asardagi obrazlar, voqealar va dialoglar orqali o‘quvchilar odob, mehr-oqibat, vatanparvarlik, halollik, mehnatsevarlik va bag‘rikenglik kabi qadriyatlarni mavhum ta’rif emas, balki aniq vaziyatlar asosida muhokama qiladi. Bunday muhokama o‘qish, tinglash, so‘zlash va yozish faoliyatini tabiiy ravishda birlashtiradi.

O‘qish savodxonligi matnni tushunish, undan foydalanish, uni baholash va o‘qish jarayoniga ongli munosabat bildirishni qamrab oladi. Boshlang‘ich sinfda bu jarayon so‘z va gap ma’nosini anglashdan boshlab, matnning asosiy g‘oyasini ajratish, sabab-oqibatni aniqlash va muallif pozitsiyasini talqin etishgacha bosqichma-bosqich murakkablashadi.

Nutqiy-kommunikativ ko‘nikmalar deganda o‘z fikrini vaziyatga mos, izchil va tushunarli bayon qilish; suhbatdoshni tinglash; savol berish; fikrga munosabat bildirish; mulohazasini matndan olingan dalil bilan asoslash kabi

amaliy harakatlar tushuniladi. Bu ko‘nikmalar og‘zaki va yozma nutqda bir-birini to‘ldiradi.

Milliy-ma’naviy dunyoqarash esa bolaning o‘z xalqi tili, madaniyati, urf-odati, tarixiy xotirasi va umuminsoniy qadriyatlarga ongli munosabati shakllanishi bilan bog‘liq. Uni rivojlantirish bir tomonlama nasihat berishdan ko‘ra, badiiy vaziyatni mustaqil tahlil qilish, qahramon tanlovini baholash va hayotiy misollar bilan qiyoslashda samaraliroq bo‘lishi mumkin.

Matn tanlovi dars natijasini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Badiiy asar o‘quvchining yoshiga, lug‘at boyligiga va hayotiy tajribasiga mos bo‘lishi, ayni paytda fikrlashga undaydigan ma’naviy yoki kommunikativ vaziyatni o‘z ichiga olishi lozim. Faqat “tarbiyaviy mazmuni bor” degan mezon bilan cheklanish matnning estetik qiymatini va til imkoniyatlarini e’tibordan chetda qoldiradi.

Badiiy o‘qish – bu oddiy ifodali o‘qishdan ko‘ra yuksakroq bosqich bo‘lib, unda nafaqat so‘zlar, balki har bir misra, har bir ohang, har bir tuyg‘u tinglovchiga qalbdan qalbga o‘tadigan tarzda yetkaziladi. Bu san’at — so‘zning yurakdan chiqib, yurakka borishidir. Badiiy o‘qishda matnning mazmuni bilan birga uning ruhiy holati, obrazlari, tarixiy va badiiy qatlamlari ham ochib beriladi

Ertaklarda yaxshilik va yomonlik, adolat va hiyla kabi qarama-qarshiliklarni tahlil qilish qulay. Hikoyalarda kundalik hayotga yaqin vaziyatlar orqali xatti-harakat motivi o‘rganiladi. She’rlar tovush, ohang, obraz va hissiy ifoda ustida ishlashga yordam beradi. Rivoyat hamda maqolga asoslangan qisqa matnlar esa milliy xotira va xalq donishmandligini zamonaviy hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash imkonini beradi.

Matn tanlashda mahalliy adabiyot, bolalar yozuvchilari asarlari va darslikdagi namunalar ustuvor manba bo‘lishi mumkin; har bir asarning mualliflik huquqi hamda matnning to‘liq va ishonchli nashri e’tiborga olinadi.

Nutqiy-kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish texnologiyasi.

Badiiy matn bilan ishlash uch bosqichda tashkil etilishi maqsadga muvofiq: o‘qishdan oldingi tayyorgarlik, o‘qish jarayonidagi faol tahlil va o‘qishdan keyingi nutqiy faoliyat. Har bosqichda o‘quvchining mustaqil fikrini ifodalashi uchun aniq nutqiy vazifa beriladi.

Dars turlari va yondashuvlar

Dars turi	Maqsadi	Metodik yondashuvlar
Tanishtiruv darsi	Yangi matn bilan tanishtirish	Illyustratsiyalar, sarlavha tahlili, savol-javob
Ifodali o‘qish darsi	To‘g‘ri va ohangdor o‘qishga o‘rgatish	O‘qituvchi namunasi, rolli o‘qish
Izohli o‘qish darsi	So‘z va gaplarni tushuntirish	Lug‘at bilan ishlash, savol-javob
Tahliliy o‘qish darsi	Matnni tahlil qilish, fikr bildirish	Klaster, “Kim? Qayerda? Nima bo‘ldi?” metodi
Ijodiy o‘qish darsi	Matn asosida fikrlar yaratish	Davom yozish, rolga kirish, she’r tuzish

O‘qishdan oldin.

Sarlavha va tayanch so‘zlardan foydalanib taxmin qilish, rasmga qarab voqea muhitini tasvirlash, mavzu bilan bog‘liq shaxsiy tajribani eslash o‘quvchida matnga qiziqish uyg‘otadi. Masalan, “va’da”, “ishonch”, “do‘stlik” so‘zlari asosida juftlikda ikki gapdan iborat voqea taxmin qilinadi. O‘qituvchi barcha taxminlarni darhol to‘g‘ri yoki noto‘g‘riga ajratmaydi.

O‘qish jarayonida.

To‘xtab o‘qish usulida muhim voqeadan keyin “Keyin nima bo‘lishi mumkin?”, “Bu fikringizni qaysi jumla tasdiqlaydi?” savollari beriladi. Dialogni rollarga bo‘lib o‘qish intonatsiya va nutq odobini mashq qildiradi. “Kalit so‘z — yashirin ma’no” topshirig‘ida o‘quvchi qahramon kayfiyati yoki niyatini bevosita aytilmagan ishoralardan aniqlaydi.

O‘quvchi fikrini quyidagi oddiy nutq qolipida qurishi mumkin: “Menimcha, ...; chunki matnda ...; shuning uchun ...”. Bu qolip matndan dalil keltirishni

o‘rgatadi, biroq vaqt o‘tishi bilan erkin va tabiiy nutqqa o‘tish uchun bosqichma-bosqich qisqartiriladi.

O‘qishdan keyin.

Juftlik suhbati, kichik guruh munozarasi, qahramonga maktub, muqobil yakun yaratish, voqeani boshqa qahramon tilidan qayta hikoyalash kabi topshiriqlar o‘qilgan mazmunni faol nutqqa aylantiradi. Muhokamada har bir bola gapirish huquqiga ega bo‘lishi, boshqalarning fikrini bo‘lmasligi va e’tirozini hurmat bilan ifodalashi zarur.

Yozma nutqda esa “qahramonga uch maslahat”, “voqeaga munosabatim”, “bir voqea — ikki nuqtayi nazar” kabi qisqa matnlar bosqichma-bosqich tuziladi. O‘qituvchi faqat imloga emas, fikrning mantiqiy izchilligi va dalil bilan asoslanganligiga ham e’tibor qaratadi.

Milliy-ma’naviy dunyoqarashni shakllantirish usullari.

Milliy-ma’naviy mazmunni o‘qitishda qadriyatlar tayyor hukm sifatida emas, obraz va voqea orqali anglanadigan masala sifatida taqdim etilishi muhim. “Qahramon kattaga hurmat ko‘rsatdimi?” degan yopiq savol o‘rniga “Qaysi so‘zlari yoki amallari hurmatni bildiradi?” savoli matn bilan ishlashni chuqurlashtiradi.

O‘quvchilarning turli oilaviy tajribasi va qarashlarini hurmat qilish ham zarur. Bir xil axloqiy xulosani majburlashdan ko‘ra, asoslangan, muloyim va mantiqli fikrni qadrlash bolaning mustaqil dunyoqarashini rivojlantiradi.

Birinchi qadamda o‘quvchi asardagi qadriyatni nomlaydi: masalan, rostgo‘ylik. Ikkinchi qadamda uni tasdiqlovchi voqea yoki qahramon nutqini topadi. Uchinchi qadamda shu qadriyat kundalik hayotda qaysi vaziyatda namoyon bo‘lishini tushuntiradi. To‘rtinchi qadamda turli tanlovlarning oqibatini qiyoslaydi. Shu tarzda matn axloqiy tushunchani amaliy mulohazaga aylantiradi.

Maqol va iboralar bilan ishlash.

Maqollarni badiiy matnga mexanik ravishda ilova qilish o‘rniga ularning ma’nosi voqeaga qanchalik mosligini tekshirtirish kerak. Masalan, o‘quvchilar do‘stlik haqidagi ikki maqoldan qaysi biri qahramon munosabatini yaxshiroq ifodalashini bahslashadi va dalil keltiradi. Bunday topshiriq milliy til boyligini o‘zlashtirish bilan tanqidiy fikrlashni uyg‘unlashtiradi.

Oila, mahalla, ustoz-shogird munosabati, mehmondo‘stlik, tabiatga ehtirom kabi mavzular bilan ishlashda o‘quvchilarni kuzatish, taqqoslash va izohlashga undovchi savollar tanlanadi. Bunda boshqa xalqlar madaniyatiga nisbatan hurmat saqlanishi milliy o‘zlikni anglashning muhim tarkibiy qismidir.

Differensial yondashuv.

O‘qishda qiynaladigan bolalarga tayanch so‘zlar, rasmli ketma-ketlik va gap boshlanishlari beriladi. Yuqori tayyorgarlikka ega o‘quvchilar esa muqobil yakun yozadi yoki ikki qahramon nuqtayi nazarini qiyoslaydi. Barcha o‘quvchilar bir xil asosiy maqsadga — matnni tushunib, fikrini dalillashga — yo‘naltiriladi.

Xulosa. Badiiy matn bilan ishlash natijasi faqat mazmunni qayta hikoyalash emas, balki o‘quvchining asosli fikr bildirishi, boshqani tinglashi va matndagi qadriyatlarni hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lay olishida namoyon bo‘ladi.

O‘qish savodxonligi darslarida badiiy matnlar bilan maqsadli ishlash matnni anglash, mustaqil fikrlash, muloqot madaniyati va milliy-ma’naviy qadriyatlarni tushunishni yagona ta’limiy jarayonga birlashtiradi. Bunda asosiy metodik shart — o‘quvchini matndan dalil topish, dalilni izohlash, turli nuqtayi nazarlarni tinglash va xulosasini hayotiy vaziyat bilan bog‘lashga muntazam yo‘naltirishdir.

Taklif etilgan dars modeli va rubrika amaliyotda sinovdan o‘tkazilishi, yosh va sinf kesimida moslashtirilishi mumkin. Ularning samaradorligi haqida qat’iy xulosa chiqarish uchun alohida pedagogik tajriba-sinov, kuzatish va baholash ma’lumotlari talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 2022 — 2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida. O' zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.05.2022-yildagi PF-134-son farmoni va uning 1- ilovasi – // Elektron manba. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: https://lex.uz/docs/-6008663?query=milliy%20dastur#sr-1

2. Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining, 06.04.2017 yildagi 187-son qarori va uning 1-ilovasi – // Elektron manba. O' zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma' lumotlari milliy bazasi: https://lex.uz/docs/-3153714

3. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti : darslik. - Toshkent : Sano-standart, 2017. - 416 b.

4. Bahodirovna B.N. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil ishlarini tashkil etish // Scientific Impulse. - 2022. - Vol. 1, № 5. - B. 660-664.

5. Boymurodova N.B. The Methodology of Working on Teachers' Speech in Primary Class Mother Language and Reading Literacy Lessons // Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence. - 2023. - Vol. 2, № 5. - P. 654-657.